

Petru Weber

A háborús bűnök megtorlása a második világháború utáni Romániában és Magyarországon

Az egykori szocialista országok háború utáni történetének a háborús bűnösök üldözésére vonatkozó részéről keveset tudunk, mivel a kommunista rendszer háttérbe szorította a témát, vagy pedig a párt ideológiai vonalának megfelelően teljesen kiragadta az eseményeket kontextusukból és félreértelmezte azokat. Romániában és Magyarországon bizonyos, az 1940-es évek végén, az 50-es évek elején háborús bűnösökként elítélt személyeket a kommunista diktatúra áldozataiként állították be, mivel a kommunista vezetők a háborús bűnösök megbüntetését egyúttal az ellenzékiek félreállítására is használták. Ebből a szempontból Magyarország és Románia kiváló alanyai lehetnek egy összehasonlító vizsgálatnak. Mindkét állam háború utáni történetében megfigyelhető egy három-négy éves, a demokratizálódás irányába mutató periódus, amelyet aztán a kommunista diktatúra és a törvénykezés saját célokra történő kisajátítása követett. Ennek fényében azt vizsgáltuk, hogy milyen tulajdonságokkal bírt a román és magyar jogszolgáltatás a többpárti időszakban, továbbá hogy milyen hatással volt a totalitárius kommunista rendszer létrejötte a háborús bűnösök büntetőjogi üldözésére. Vizsgálatunk során a két ország politikai vezetésének a háborús bűnösökkel szembeni perekhez való viszonyulását, ezen perek jogszabályi hátterét, valamint a háborús bűnösökkel szemben hozott ítéletek súlyosságát és esetleges helyi sajátosságait helyeztük a középpontba. Így próbáltunk magyarázatot találni arra, hogy miért olyan nagy a különbség a két országban az elítéltek, valamint a halálra ítélték számában.

A tetteiket az akkori Romániában, román fennhatóság alatt álló (pl. Dnyeszteren túli terület, Besszarábia) illetve a magyarok által megszállt román területeken (Észak-Erdély) elkövető román és külföldi illetőségű háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonásának és elítélésének alapját egy 1945. április 21-én kiadott törvényhatározat teremtette meg. 1944. augusztus 31-én elfogadtak már ugyan egy határozatot, amely az „ország lerombolásáért” felelős személyek megbüntetéséről rendelkezett, és amelyet 1945. január 21-én egy hasonló szellemiségű törvény egészített ki,¹ ezek alapján azonban csak a megbukott Antonescu-diktatúra vezető pozícióit betöltő személyeket lehetett volna felelősségre vonni. Az új, jóval részletesebb, 1945/312 számú törvényhatározat, amelyet az akkori igazságügy-miniszter, a „felvilágosult” kommunista Lucrețiu Pătrășcanu bocsátott ki, és

¹ Az 50. és 51. számú törvényeket a *Monitorul Oficial* 1945. január 21-i száma közli, 415.

amelyet I. Mihály király is ellenjegyzett, felváltotta az 1944. augusztusi törvényt és ennél tágabban értelmezte az „ország lerombolásáért és a háborús bűnökért felelősök büntetőjogi üldözésének és megbüntetésének” fogalmát. Az új törvényi szabályozásnak meg kellett felelnie az 1944 szeptemberében kötött fegyverszüneti egyezményben foglaltaknak, amely feltételek később a párizsi békeszerződésbe is bekerültek. A törvény két fő kategóriát különböztet meg a háborús bűnök terén: az 1. paragrafus két hosszú bekezdésben kizárólag az „ország lerombolásáért” felelősök körét részletezi. Az efféle büntettek meghatározása elsősorban az Antonescu-rezsim azon fő tisztségviselőinek megbüntetését célozza, „akik támogatták a hitlerizmust vagy fasizmust és politikai hatalmukkal megengedték a német hadseregnek, hogy bevonuljon az országba.” De nem pusztán egykori politikusok tartoztak ebbe a kategóriába, hanem olyan értelmiségiek is, „akik 1940. szeptember 6-a után írásban, szóban vagy bármilyen egyéb formában támogatták a fent nevezett politika előkészítését és végrehajtását.” Az 1945. áprilisi törvényhatározat 2. paragrafusa a „háborús bűnös” fogalmát is tartalmazza, emellett felsorol tizennégy háborús bűnként definiált bűncselekményt is. A törvény további paragrafusai a büntetőzáradékot tartalmazzák, valamint meghatározzák a két kategóriára alkalmazandó büntetőeljárást. A 2. paragrafus szerint „az ország lerombolásában és háborús bűntettek elkövetésében a terrorcselekményeket, háborús rémtetteket vagy a hadszíntereken lakók elnyomását elrendelő vagy azokat végrehajtó” (d. bekezdés), „a gyilkolás céljából kényszermunkát, elhurcolást vagy deportálást elrendelő és megszervező” (e. bekezdés), valamint a „politikai és faji okokból gettók és koncentrációs táborok létrehozását kezdeményező vagy megparancsoló” (m. bekezdés) személyek bűnösök.² A törvényhatározat a büntetést 3-tól 25 évig terjedő börtönbüntetésben, életfogytiglani fegyházbüntetésben, kényszermunkában illetve halálbüntetésben szabta meg. A 1945/312. számú törvényhatározat elemzésekor kiderül, hogy a törvényhozó egyrészt igyekezett megteremteni a Szovjetunió elleni háborúba belépő, Ion Antonescu vezette diktatúra egykori tisztségviselőinek (2.§ a. bekezdés) megbüntetéséhez szükséges jogi alapokat, ugyanakkor jól látszik az a szándék is, hogy az elkövetett bűnök értelmi szerzőit és azok végrehajtóit egyaránt megbüntessék.

Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-én adott ki egy ehhez hasonló törvényt. Az 1945/81. számú törvényhatározat definiálja a háborús bűnösnek tekintendő személyek körét azokban az esetekben, amikor az elkövetett bűncselekmény nem áll összefüggésben a nemzetközi háborús joggal, de nem nevezi meg a bűncselekmények fajtáit – mint például az emberiség ellen elkövetett bűntettek. A törvény azoknak a politikai felelősségre vonását állította középpontba, akik Magyarország háborúba lépésekor és a második világháború idején magas politikai tisztségeket töltöttek be. Így a háborús bűnös fogalma nem csak azokra vonatkozik, akik támogatták Magyarországnak a háborúba való belépését, hanem azon fontos állami tisztségeket betöltő személyekre is, akik meg akarták akadályozni az ország háborús részvételét. Ugyancsak háborús

² Ciucă 1997: 54–59.

bűnösnek számított az, aki igyekezett megakadályozni Magyarország és a győztes hatalmak között kötendő fegyverszünetet, és ezzel felelős volt a magyar földön még zajló háborús eseményekért. A törvényhatározat itt külön említi a nyilas-keresztes mozgalmat: a törvény alapján népbíróság elé kerülhetett minden olyan személy, aki gyanúsítható volt azzal, hogy segítette a nyilas-keresztesek hatalomra jutásában vagy vezető pozíciót töltött be a nyilas rémuralom idején.

A törvény csak az eddig felsorolt politikai kritériumok részletezését követően tér ki a katonai jellegű háborús bűnökre, illetve azon cselekményekre, amelyek nemzetközi jogi egyezményekben ütköztek (mint például a megszállt területek lakosságának vagy a hadifoglyoknak bántalmazása), és legvégül szól a kínzások és kivégzések támogatóiról, végrehajtóiról vagy résztvevőiről. A honvédelmi miniszter kezdetben megpróbálta kiharcolni, hogy a hadsereg tagjai ellen folytatott vizsgálatokat ne a civil ügyészség, hanem a hadbíróóság végezze. A Honvédelmi Minisztérium egy 1912-es törvényre hivatkozott, amely szerint azon bűncselekményeket, amelyeknek katonai szolgálatot ellátó érintettjei vannak, a hadbíróóság előtt kell tárgyalni. A minisztérium próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel, mivel a népbíróságról szóló törvény minden más törvénnyel szemben elsőbbséget élvezett.³

Ahhoz, hogy valakit háborús bűnökkel vádoljanak meg, már az is elég volt, ha magyar állampolgárként tagja volt az SS-nek, Wehrmachtnek, Volksbundnak. Ugyanez érvényes azokra, akik magyar állampolgárként a Gestapo szolgálatában álltak vagy bármilyen, a magyar érdekekkel szembenálló német szervezet részére információkat szolgáltatottak ki. A büntethetőség szempontjából csak azokkal tettek kivételt, akiket 1944. április 14., a magyar kormány és a Német Birodalom között a német nemzetiségű magyar állampolgárok Waffen-SS-be történő automatikus felvételéről kötött egyezményt követően sorozták be a Waffen-SS-be.⁴

A háború folytatásának szóban vagy írásban történő propagálása, valamint az intenzívebb háborús részvételre való buzdítás is bűnnek számított. A törvénynek visszamenőleges hatálya volt, azaz ezek a tettek háborús bűnnek számítottak akkor is, ha az elkövetés időpontjában még nem voltak büntetendő cselekmények. Ezzel kizárták annak lehetőségét, hogy a vádlottak arra hivatkozzanak, hogy az akkor érvényben lévő törvényeknek megfelelően cselekedtek. A népbíróságok hatásköre a civilekre és a fegyveres testületekre – azaz a hadsereg, a rendőrség és a csendőrség tagjaira – egyaránt kiterjedt, emellett a Magyarország területén elfogott, vagy más ország által kiadott személyekre is, még ha azok nem is voltak magyar állampolgárok. A háborús bűnökről szóló törvény kilenc különböző büntetési módot határozott meg a halálbüntetéstől a fegyelmi jellegű büntetésekig.⁵ Romániával szemben, ahol a népköztársaság 1947. december 30-án történt kikiáltásáig a királynak joga volt az igazságügyminiszter felterjesztésére megkegyelmezni az elítélteknek, Magyarországon ezzel a jogkörrel a köztársasági elnök által vezetett Nemzeti Főtanács rendelkezett, a kegyelmezés azonban

³ Major1988: 408.

⁴ Major 1988: 378.

⁵ Karsai 1977: 13.

itt is kizárólag az igazságügyminiszter javaslatára történhetett. A népbíróságok tevékenységét a Népbíróságok Országos Tanácsa fogta össze, amelynek öt tagja a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó pártokat képviselte. Ezt a rendelkezést a kommunisták hatalomra jutását követően változtatták meg. A kihirdetett ítéleteket a Népbíróságok Országos Tanácsánál lehetett megfellebbezni.

A 81/1945. számú magyar törvénnyel szemben a háborús bűnösök megbüntetését szabályozó román törvény mindössze két népbíróság egy éves időtartamra történő felállításáról rendelkezett, melyek közül az egyik Bukarestben, a másik pedig Kolozsvárott működött. Magyarországon ezzel szemben szinte minden nagyobb városban ítélkezett népbíróság.

A kolozsvári népbíróság 1945. július elején kezdte meg munkáját. Már hónapokkal annak összeállta előtt, a törvény 1945. január 21-én történt kihirdetése után megjelentek a helyi román sajtóban olyan hangok, melyek arra hívták fel a figyelmet, hogy nemcsak a románok által a Dnyeszteren túli területen elkövetett háborús bűnöket kell megtorolni, hanem a „horthysta” háborús bűnösök által Észak-Erdélyben elkövetett rémtetteket is. Egy újság szerint utóbbiak több mint 3000 román meggyilkolásáért és 14 374 ember bántalmazásáért felelnek.⁶

Az első peres eljárás 1946 márciusában zajlott, a vádlottak között olyan civilek és katonák voltak, akik 1940 őszén a magyar hadsereg észak-erdélyi bevonulásakor bosszúból gyilkosságokat követtek el, valamint „megtorló akciókban” vettek részt. Az államügyészség a per során 63 vádlottat mutatott be a kolozsvári népbíróságnak. A második peres eljárás a zsidók ellen elkövetett bűntettekkel foglalkozott, különösen a rablásokkal, gettóba zárásokkal és deportálásokkal, valamint az észak-erdélyi zsidók ellen elkövetett faji motivációjú gyilkosságokkal.⁷ Az újonnan kinevezett ügyészek között erdélyi magyarok is voltak, ezzel akarták elkerülni azt a vádat, hogy nemzetiségi alapú bosszúról lenne szó. Az ún. gettó-perben 30 embert halálra, 52-t életfogytig tartó kényszermunkára, 18-at életfogytig tartó fegyházra, 15-öt 25 év kényszermunkára, hármat 20 év kényszermunkára, nyolcat 20 év fegyházra, egyet 15 év kényszermunkára, 13 vádlottat pedig 12 év börtönre ítélték. Az ebben a perben hozott halálos ítéleteket nem hajtották végre, mivel azok esetében, akiket nem távollétükben ítélték halálra, a király életfogytiglani büntetésre enyhítette az ítéletet. Azokkal szemben azonban továbbra is érvényben volt a halálos ítélet, akik 1944 őszén a szovjet és román hadsereg elől visszavonuló magyar és német katonasággal együtt elmenekültek Észak-Erdélyből, és ezért nem állíthatták őket bíróság elé. Ezen elítéltek közé tartozik például Wass Albert író is.

A bukaresti és kolozsvári népbíróságok – hasonlóan sok más háború utáni közép-európai államhoz – ad hoc jellegű szervezetek voltak. A bíróságok tagjainak kevés tapasztalata volt és a politikai hatalom gyakorlóinak „fel kellett készíteniük” őket. A bíróság jogász tagjai mellé rendelték olyan népbírókat is,

⁶ *Dreptatea* 1945. január 28. 4.

⁷ Lásd a kolozsvári *Igazság* című napilap 1946. április 12-i és június 2-i, valamint az *Egység* 1946. május 23-i és 30-i számát.

akiknek semmiféle jogi előképzettsége nem volt. Így például a bukaresti népbíró-ság hat olyan népbíróból állt, akik a kommunista párttal vagy más, a kommunis-tákat támogató szervezetekkel álltak összeköttetésben. Két „munkás”, valamint egy paraszti származású népbíró nyíltan a kommunista pártot képviselte. A nép-bírók ezen csoportját egy szociáldemokrata „munkás”, egy a Nemzeti Liberális párthoz tartozó ügyvéd, valamint a Nemzeti Parasztpárt delegáltja, egy „házi-asszony” egészítette ki. Annak ellenére, hogy ez az összeállítás erősen megkérdő-jelezhető, a nyilvánvalóan politikai preferenciák alapján összeállított népbíró-ság ítéletei nem tekinthetők törvénytelennek, az elítéltek pedig ártatlan hazafiak-nak, a kommunista bosszú áldozatainak. Még akkor sem, ha néhány későbbi, 1946 után lefolytatott pert a kommunisták ellenfeleik félreállítására használtak, a népbíró-ságok előtt tárgyalt ügyek ugyanis bizonyítottan olyan háborús bűn-ösök ellen zajlottak, akik az Észak-Bukovinában, Besszarábiában és a Dnyeszteren túli területen elkövetett rémtettekért voltak felelősek. Ezek a bűnök azonos súly-lyal bírtak, mint az SS-Sonderkommandók által elkövetett cselekmények, vagy a zsidóknak az SS vezetője, Heinrich Himmler által elrendelt gettókba zárására vonatkozó intézkedései. Észak-Bukovina, de elsősorban Besszarábia és a Dnyesz-teren túli terület tele volt olyan tömegsírokkal, amelyeket a román hadsereg és csendőrség hagyott maga után. A bűntettekért felelős személyeket felelősségre kellett vonni, és meg kellett kapniuk a megfelelő büntetést. Ha nem is ismerte minden román az elkövetett bűntettek pontos mértékét, a lakosság többsége tudott az Észak-Bukovinában, Besszarábiában, a Dnyeszteren túli területen, Iași-ban vagy Odesszában elkövetett vérengzésekről.⁸ A háború után hazatért katonák meséltek rokonaiknak a háború borzalmairól, a zsidók válogatás nélküli legyilkol-ásáról,⁹ amit az Antonescu-rezsim „a terep megtisztítása” fedőnév alatt rendelt el. Ezért a románok számára nem jelentettek meglepetést a népbíró-ságok előtt zajló perek. Tudták, hogy sokan bemocskolták kezüket ártatlan civilek vérével, és hogy a történeteket nem lehet büntetlenül hagyni.

1946. június 28-án a népbíró-ságok letették mandátumukat és ezzel felosz-latták őket. A háborús bűnösök elleni perek azonban nem értek véget, a rendes polgári és katonai bíróságok folytatták a tárgyalásokat Bukarestben és Kolozsvá-rott. Ezek a peres eljárások már a 291/1945. számú törvényen alapultak, melyet többször is kiegészítettek olyan szabályozásokkal és paragrafusokkal, amelyeknek köszönhetően alig volt esély a vádlottak felmentésére. Bukarestben a városi tör-vényszék vett át néhány pert, így például a iași pogrom ügyét.

Magyarországon ezzel szemben egészen az 1950-es évekig a népbíró-ságok hatáskörébe tartozott a háborús bűnösök megbüntetése. A magyarországi népbíró-ságok felállításáról a 81/1945. számú törvény rendelkezett. A bíróságok létrehozá-sának feladatával az akkoriban kinevezett szociáldemokrata igazságügyminisztert,

⁸ A Nemzeti Párt elnökének, Constantin I. C. Brăteanunak tanúvallomása a „nagy nemzetáru-lási” perben, Román Belügyminisztérium Levéltára (RBL) Bukarest, Tribunalul Poporului (Tp) 40010/1946.

⁹ Solheim 1986: 120.

Valentiny Ákost bízták meg. Már a minisztérium szervezési munkájának kezdetén, 1944 decemberében megbízták a Magyar Kommunista Párt egyik tagját, a mindössze 30 éves Kovács Kálmánt a népbíróságok működési szabályzatának kidolgozásával. Az új szabályozás megalkotása komoly jogi tudást és megfelelő tapasztalatot igényelt, amelyekkel sem a Kommunista Párt képviselői, sem pedig más, „progresszív” jogászok nem rendelkeztek, mivel mindnyájukat elsősorban politikai szempontok szerint válogatták ki. A 81/1945. számú törvényhatározat megteremtette ugyan a háborús bűnösök büntetőjogi üldözésének és felelősségre vonásának alapjait, a büntetőeljárás lefolytatásához azonban a törvény megfogalmazóinak korábbi törvényeket és rendeleteket is be kellett vonniuk az új törvénybe. Így kerültek az új törvénybe olyan paragrafusok, amelyek 1878-ban, 1896-ban és 1930-ban elfogadott törvényekből származtak. A bűnvádi perrendtartásról érvényben lévő törvény, valamint a hadbíróági perrendtartásról szóló törvény bizonyos határozatait is fel kellett venni a népbíróági törvénybe.

1945 januárjában még nem volt nemzetközi minta, amelyekre a törvény kidolgozói támaszkodhattak volna. Magyarországon ugyanis még a román népbíróági törvény kihirdetése előtt elfogadták a népbíróágokról szóló törvényt, megelőzve a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék első, háborús bűnösök ellen folytatott peres eljárásait is. Csak Bulgáriában léteztek 1945 januárja előtt népbíróágok, ezek azonban 1945 áprilisáig be is fejezték munkájukat. A Kommunista Párt népbíróági delegáltjain keresztül nemcsak az ország háborúba lépéséért közvetlenül felelős egykori tisztségviselők, hanem néhány olyan személy megbüntetése mellett is kardoskodott, akik a háború előtt vállaltak szerepet a Horthy-rendszerben, és ezáltal részt vettek a „népellenes” politikában. A törvény effajta értelmezési módja nyilvánvalóan az ellenzékiekkel való leszámolást foglalja magában, ami a teljes hatalomátvétel kezdeti lépésének is tekinthető. A törvény hatásköre eredetileg a „felszabadulás” előtt elkövetett bűntettekre korlátozódott, az 1440/1945. számú rendelet azonban ezt kiterjesztette minden olyan cselekményre is, amely „a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas.”¹⁰

Minden olyan párt, amely az Ideiglenes Nemzetgyűlésben és az 1945. november 4-én tartott választások után mandátummal rendelkezett, jogosult volt a népbíróóságba delegáltat küldeni. Így a népbíróóságok a Független Kisgazdapárt (FKgP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Magyarországi Kommunista Párt (MKP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Polgári Demokrata Párt (PDP) küldötteiből álltak össze. Az SZDP és a kommunisták szorosan együttműködtek, míg az FKgP és a gyenge PDP igyekezett ellensúlyozni a baloldali pártok komoly befolyását.

Magyarország területén 24 népbíróóság állt fel – mindegyik egy-egy nagyobb városban –, és a város és környéke ügyeit tárgyalták. Az igazságügyminisztérium azonban nem engedélyezett minden, különböző „tömegszervezetek” által benyújtott kérvényt, melyben népbíróóság felállítását kérték. Nem szervezhettek

¹⁰ Lukács 1979: 97.

népbíróságot olyan városokban, mint Makó, Mátészalka, Szentes vagy Salgótarján, holott ezek kérvényezték azt. Néhány népbíróságot röviddel munkája megkezdését követően feloszlattak. Ennek oka lehetett egy másik népbírósághoz való földrajzi közelség – így például Esztergom esetében – vagy az, hogy a népbíróságnak olyan kevés teendője volt, hogy a bírói tanács elnöke kérvényezte a feloszlátást.¹¹ A Budapesti Népbíróság bírt a legnagyobb jelentőséggel, mivel az ország fővárosában történt a legtöbb politikai és faji indítékkal elkövetett gyilkosság, kínzás és bántalmazás; eltekintve azoktól a politikai bűncselekményektől, amelyeket a Sztójay- és Szálasi-kormányok főtisztviselői és hivatalnokai követtek el. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány kezdetben egy különleges népbíróságot akart felállítani, amely kizárólag a Magyarországnak kiadott főbűnösök ügyeit tárgyalta volna. Ez a szándék azonban már nem valósulhatott meg, így a Budapesti Népbíróság kapta ezen ügyek tárgyalásának feladatát.¹² Bár a 81/1945. számú, Debrecenben elfogadott törvény még nem jelent meg a hivatalos közlönyben, és ezzel nem volt jogerős, a felszabadított Pesten alapított Budapesti Nemzeti Bizottság már a népbíróságok elrendelt felállítása előtt, de a 81/1945. számú törvény szellemében létrehozta a Néptörvényszéket, amely 1945. január végén két feltételezett háborús bűnös ügyét tárgyalta először. Figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel a Budapesti Nemzeti Bizottság megszervezte és végrehajtotta az első háborús bűnösök elleni pert. Az első per, valamint a Budapesti Népbíróság által ezt követően tárgyalt perek bírói tanácsának elnöke az egykori hadbíró, Major Ákos volt.¹³ A népbíróság intézménye csak 1945 márciusától konszolidálódott, amikor is további 24 népbíróságot alakítottak ki, amelyek addig működhettek, amíg tárgyalandó ügyek voltak. Később a feltételezett háborús bűnösök elleni büntetőeljárásokat a rendes bíróságok folytatták. A népbíróság különlegességét az adta, hogy az ügyészek mellett úgynevezett népügyészeket alkalmazott. A népügyészek nem képzett jogászok voltak, hanem a politikai pártok küldöttei, akik azt a feladatot kapták, hogy a nép nevében emeljenek vádat az állítólagos háborús bűnösök ellen. Szoros együttműködésben álltak a politikai rendőrséggel. A népügyészség ellenőrizte is a népbíróságok tevékenységét és felhatalmazása volt arra, hogy a népbíróság tagjait leváltsa. Így például 1946-ban a Kecskeméti Népügyészség eljárást indított az ottani népbíróság egyik tagja ellen, mert az azt állította, hogy a vizsgálati fogságban lévő feltételezett háborús bűnösök 98%-át

¹¹ A feloszlátott népbíróságok aktái 1946. október 10-én a Budapesti Népbírósághoz kerültek. A Veszprémi Népbíróság elnöke 1947 januárjában nyújtott be folyamodványt az igazságügy-minisztériumhoz, melyben a népbíróság feloszlátását kérte azzal az indokkal, hogy a népbíróság tennivalója tárgyalandó ügyek hiányában erősen lecsökkent. A később tárgyalandó ügyeket a feloszlátást követően a győri népbírósághoz utalták. 1948-ban a szombathelyi népbíróságot is feloszlatták. Magyar Országos Levéltár (MOL), Népbírósági iratok (Ni) XX-4-a, IIB/1946;1947;1948.

¹² Zinner–Róna 1986: 135.

¹³ Major fontos szerepet játszott a háborús bűnösök elleni perekben. A kommunistákkal való kapcsolata választ adhat arra a kérdésre, hogy milyen befolyással volt a politika a háborús bűnösök elítélésére. (Zinner–Róna 1986: 74.)

szabadon kellene engedni, valamint hogy az elítélt személyek több mint egy-egyedét jogtalanul büntették meg. A népügyészség továbbá azzal vádolta a népbíróági tagot, hogy az megpróbálta befolyásolni a népbíróság többi tagját, hogy így a vádlottakkal szemben enyhébb ítélet szülessen. Mivel a bizonyítékok nem voltak elegendők a „politikai bűncselekmény” vádjához, ezért megszüntették az eljárást Tabakovits Béla népbíróági taggal szemben, népbíróági tisztségétől azonban megfosztották.¹⁴

A két ország háború utáni történetében tapasztalható hasonlóságok ellenére évről évre nagyobb különbségek mutatkoztak Bukarest és Budapest között a téren, hogy az új politikai rendszer mekkora külpolitikai és morális kötelességet érzett a háborús bűnök üldözésére. A háborús bűnösök ellen Romániában lefolytatott peres eljárások pontos száma, valamint az ehhez kapcsolódó statisztikák tartalma (ítéletek száma, ítéletek súlya, hogy csak a legfontosabbakat említsük) ma még nem ismert. Az egyetlen olyan tanulmányt, amelynek egy fejezete e témával foglalkozik, a Romániai Holocaust Nemzetközi Bizottsága jelentette meg 2005-ben. A tanulmány, valamint a források alapján azonban meghatározható e jelenség néhány jellemzője: a Magyarországon lefolytatott perekkel szemben Romániában ismereteink szerint az „Antonescu-pert” követően csak kevés halálos ítélet született. Ezek is többnyire olyan ítéletek voltak, amelyeket a tárgyalásokon meg nem jelentekkel szemben hoztak, más esetekben pedig a halálos ítélet végrehajtására nem került sor. Magyarországon viszont évente zajlottak háborús bűnösök elleni perek több olyan városban is, ahol működött népbíróság. Ennek megfelelően lényeges különbségek adódnak a Romániában és Magyarországon meghozott ítéletek terén. Magyarországon 1948. március 1-ig összesen 27 000 népbíróági ítélet született. Köztük 322 halálos ítélet, ebből 146-ot hajtottak végre.¹⁵ A kivégzettek között találunk négy nőt is. Romániában ezzel szemben nem tudunk olyan esetről, hogy nőket büntettek volna meg vagy ítélték volna halálra háborús bűnök miatt. A magyar népbíróságok már 1945 februárjában hoztak halálos ítéleteket háborús bűnösök ellen és – amire Romániában nem volt példa – az elítéltek egy részét nyilvánosan, Budapest egyik közterén, az Oktogonon végezték ki.¹⁶ A nemzetközi holocaust-bizottság fentebb hivatkozott jelentése kísérelte meg elsőként összefoglalni a háborús bűnösök és a „békeellenes bűnözők” elleni romániai pereket. A tanulmány, amely a teljesség igénye nélkül mutatja be a háború utáni igazságszolgáltatást, 27 000 vizsgálatról beszél, amelyet egy ügyészekből álló bizottság végzett. A 27 000 vizsgálatnak kevesebb, mint a fele vezetett büntetőeljáráshoz, amelyek végül 668 személy elítéléséhez vezettek. Ha összehasonlítjuk a bukaresti és a kolozsvári népbíróság által hozott döntéseket, akkor feltűnik, hogy míg Bukarestben csak 187 embert ítélték el – közülük 48-at halálra –, addig a kolozsvári népbíróság (majd ennek feloszlata után az itt működő polgári és hadbíróságok) 481 ítéletet hozott. Ebből 100 halálos

¹⁴ MOL Ni X-4-a, XII B, Nü./110/2/1946

¹⁵ Deák–Gross–Judt (szerk.) 2003: 298. Angolul lásd Deak 2000.

¹⁶ Gárdos 1971: 213. Lásd *Szabadság* 1945. február 4.

ítélet volt, 163 pedig életfogytig tartó börtönbüntetést tartalmazott; ezek az adatok tehát jócskán felülmúlják a bukaresti bíróság által hozott verdiktek számát. Ezt az a tény magyarázhatja, hogy Kolozsvárott többnyire nem román származású háborús bűnösöket ítélték el, hanem a magyar hadsereg és csendőrség, valamint a Volksbund tagjait, vagy éppen olyan civileket, akik a magyar hadsereg észak-erdélyi ottartózkodásának ideje alatt részt vettek a románok és zsidók ellen elkövetett gyilkosságokban. Az elítéltek közül 370-en magyar nemzetiségűek voltak, 83-an németek és mindössze 26-an voltak románok. Két olyan kollaboráns zsidót is elítéltek háborús bűnösként, akik az Auschwitzba történő deportálások során valószínűleg együttműködtek a hatóságokkal.¹⁷

A román hadseregnek és csendőrségnek a keleti hadjárat során játszott szerepéről évtizedekig hallgattak, ami a téma tudományos és közéleti feldolgozását egyaránt gátolta. A Ion Antonescu államfő és 23 legközelebbi munkatársa ellen folytatott „nemzetárulási nagy pertől” eltekintve ma még keveset tudunk azok megbüntetéséről, akik akkoriban végrehajtották a parancsokat vagy éppen túlzott buzgalommal vettek részt a rémtettekben és tömeggyilkosságokban. Ezekről a perekről részletes információkat az 1945–1948 között megjelent sajtóban találunk, amikor bizonyos mértékig még létezett a sajtószabadság. A zsidók és a romániai holocaust történetével kapcsolatban mindössze töredékinformációkat közöl a szakirodalom, egy-egy utalás található a háborús bűnösök elleni perekre, mindezidáig azonban nem született olyan tudományos munka, amely feldolgozza a témát. Az információ- és tudáshiány még magát a tényt is kétségessé tette, hogy léteztek ilyen perek. Az alapos levéltári kutatás, valamint az akkori sajtó vizsgálata azonban lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk azon folyamatokba, amelyek Magyarország és Románia háború utáni történetét egyaránt meghatározták. A peres iratok levéltári anyagának feldolgozása és a kutatási eredmények publikálása hozzájárul a romániai holocaust valós dimenzióinak felismeréséhez. E hivatalos iratok megerősítik a túlélők és szemtanúk vallomásait, amelyek eddig naplók, visszaemlékezések vagy interjúk formájában voltak ismertek. Az Antonescu-perrel ellentétben – amelyet 1990 után több publikáció is vizsgált – ezek a történeti szempontból még feldolgozatlan bírósági tárgyalások többnyire a hatalom végrehajtóira és ezzel a tettesek szélesebb rétegére utalnak. E tettesek legnagyobbbrészt katonák és csendőrök voltak, tehát olyan intézmények tagjai, amelyek a polgárok szemében tekintéllyel bírtak, különösen a hadseregnek a náci Németország ellen 1944. augusztus 24. és 1945 májusa között folytatott harca miatt. A háború utáni Románia igazságszolgáltatásának azonban még ebben a helyzetben is eleget kellett tennie azon kötelezettségének, amit a szövetséges hatalmakkal 1944. szeptember 14-én kötött fegyverszüneti egyezmény Magyarországhoz hasonlóan Románia számára is előírt. Itt megint csak két kategóriáját különböztették meg az elkövetőknek: azokat, akik a hadseregben vagy csendőrségben magasabb rangfokozattal bírtak, és így ugyan

¹⁷ Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania, 12. fejezet: Trials of the war criminals, Bukarest, 2004. november 11., 3. oldal, megtalálható az interneten a <http://www.ispaim.ro/doc/English/16%201.12.doc> oldalon (2005. szeptember 24-i állapot.)

személyesen nem gyilkoltak és kínoztak embereket, az állam vezetésétől kapott általános utasításokat és irányelveket azonban konkrét intézkedések formájában végrehajtották, ezzel lehetővé téve a rémtetteket. A másik kategóriát azok alkották, akik feletteseik parancsát végrehajtották. E kategorizálás Magyarországra is érvényes volt annak ellenére, hogy a magyar hadsereg és a csendőrség szerepe a látszólagos hasonlóságok ellenére az ország politikai sajátosságainak megfelelően eltért a román fegyveres testületekétől. A gyakran általánosságokban fogalmazó utasítások sokszor hagytak „mozgásteret” a végrehajtás módjára vonatkozóan, melyen nem egyszer emberek élete múltott.

A háborús bűnösök elleni perek elsősorban a hadsereg tagjai ellen folytak, de – mindkét állam törvényei szerint – politikusokat és civileket is bíróság elé állíthattak és elítélhettek háborús bűnösökként. Magyarországon azokat a politikusokat, akiket háborús bűnök miatt ítélték el, „politikai háborús bűnösnek” nevezték, és ezek – Romániához hasonlóan –, egyfajta „írásztali tettesként”, az utasítások és rendeletek értelmi szerzőjeként főbűnösnek számítottak. A civil háborús bűnösök közé nem csak a gyilkosságokban résztvevő egyszerű polgárok vagy a polgári közigazgatás hivatalnokai tartoztak, hanem olyan újságírók is, akiknek írásait gyilkosságra való felbujtásnak tekintették vagy éppen a szövetséges hatalmak elleni harcra buzdítottak. Romániában a perek egyrészt a Bukovinában, Besszarábiában és a Dnyeszteren túli területen a román hadsereg „keleti hadjárata” során elkövetett gyilkosságokat, deportálásokat és kínzásokat, másrészt Észak-Erdély „magyar megszállás” alatt álló területein a zsidók és románok ellen egyaránt elkövetett gyilkosságokat torolták meg. Az észak-erdélyi háborús bűnösök elítélése elsősorban az 1944. március 19-e utáni időszakra vonatkozik, amikor Észak-Erdélyt is megszállta a német hadsereg, Magyarországon pedig előbb a Sztójay-féle bábkormány, majd 1944 októberétől a nyilaskeresztes Szálasi-kormány került hatalomra. E bírósági eljárások lefolytatásáért a kolozsvári népbíróság felelt, míg a Bukovinában, Besszarábiában, a Dnyeszteren túli területen, valamint Románia más területein történt esetek kivizsgálását a bukaresti népbíróság végezte. Brassóban a helyi bíróság foglalkozott az ún. „Maniu-Gárda” ügyével, amely 1944 őszén bosszúhadjáratot indított Észak-Erdély román és szovjet hadsereg által visszafoglalt részének magyar lakossága ellen. A gárda tagjai azonban nem számítottak háborús bűnösnek, mivel tetteiket „már felszabadított területen” követték el.

A háborús bűnösök ellen lefolytatott perek részei voltak egy olyan politikatörténeti korszaknak, amikor mindkét ország mintegy üzenetet küldött mind befelé, saját lakossága irányába, mind pedig kifelé, különösen az 1947 februárjáig tartó párizsi békekonferencia döntéshozóinak.

1947 februárjától új szakasza kezdődött a háborús bűnök kezelésének. Románia ugyanis azért küzdött, hogy a Hitler elleni harcban résztvevő államként ismerjék el, miközben Magyarország az 1938 és 1941 között visszakapott területek legalább részleges megtartásában és enyhébb békefeltételekben reménykedett. A párizsi békeszerződés megkötése után mindkét államot kötelezték ugyan

a háborús bűnösök megbüntetésére, ennek külpolitikai szerepe azonban a békeszerződés aláírása után elveszett. Az a tény, hogy Romániának 1944. augusztus 23-án sikerült átállnia a szövetségesek oldalára, sikerült hadseregét a németek ellen fordítani és ezzel lerövidítenie a háborút, „enyhítő körülménynek” számított a román háborús bűnösök számára is, mivel sokan, akik a keleti fronton ilyen bűncselekményeket követtek el, 1944 augusztusát követően a nácik elleni harcban is részt vettek. Bár néhány közkatona és tiszt már 1945 áprilisában népbíróság elé került és kemény büntetést kapott, Magyarországhoz képest azonban kevesebb és enyhébb ítéletek születtek. Románia Németország elleni háborúban való részvétele komoly hatással volt a románok nemzeti önképére, amennyiben győztesnek tekintették magukat és a párizsi békekonferenciától is győztesként való elismerésüket várták. Ennek elmaradását a társadalom felháborodása követte. Ezzel magyarázható az a győztes hatalmakkal szembeni stratégia, hogy legalábbis 1947 februárjáig sokkal enyhébben bántak a háborús bűnösökkel. Így akarták megmutatni, hogy – bár három évig a nácik szövetségeseként aktívan részt vett a háborúban – Románia hadserege sokkal kevesebb háborús büntetést követett el, mint ahogy azt a győztesek a nácik egyik egykori szövetségeséről gondolták volna. Magyarországot azonban csakis a második világháború vesztesének lehetett tekinteni, és ez meg is indokolja a Romániában tapasztalttól való jelentős eltérést: Magyarország azt igyekezett kifelé demonstrálni, hogy a lehető legtöbb háborús bűnöst – legyen az vezető politikus, katona vagy akár a legjelentéktelenebb besúgó – megbünteti. A magyar igazságszolgáltatásnak az volt az üzenete a győztes hatalmak felé, hogy elszántságot mutat a háborús bűnök megbüntetésére terén, és tisztára mossa a „bűnrészes” Magyarországot azzal, hogy minden egyes háborús bűnöst a lehető leghigorúbban büntetik meg.

Fordította: *Perényi Roland*

FORRÁSOK

Arhiva Ministerului de Interne (Román Belügyminisztérium Levéltára)

Tribunalul Poporului (Népbírósi iratok) 1946

Magyar Országos Levéltár

Népbírósi iratok 1945–1948.

Monitorul Oficial 1945.

Dreptatea 1945.

Igazság 1946.

Egység 1946.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Deak, Istvan 2000: *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Princeton
- Deák, István – Gross T. Jan – Judt, Tony (szerk.) 2003: *Procese în Europa. Al doilea război mondial și consecințele lui*. București
- Gárdos Miklós 1971: *Nemzetvesztők: magyar háborús bűnösök a Népbíróság előtt*. Budapest
- Karsai Elek 1977: *Ítélt a nép*. Budapest
- Lukács Tibor 1979: *A Magyar népbírósági jog és a népbíróságok (1945–1950)*. Budapest
- Major Ákos 1988: *Népbíráskodás. Forradalmi törvényesség. Egy bíró visszaemlékezései*. Budapest
- Ciucă, Marcel – Dumitru 1997: *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*. București
- Solheim, Magne 1986: *Im Schatten von Hakenkreuz, Hammer und Sichel. Judenmissionar in Rumänien 1937–1948*. Erlangen
- Zinner Tibor – Róna Péter 1986: *Szálasiék bilincsen. A Hűség Háztól az Andrássy út 60-ig*. Budapest